

מעשר כספים

[א]

מקור החיוב

ויזרע יצחק בארץ ההוא וימצא בשנה ההוא מאה שערים ויברכהו ה'. (בראשית כו, יב) וכתב רש"י שרבותינו אמרו אומד זה למעשרות היה.

כתב הרמב"ם (מלכים ט, א) על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על ע"ז, ועל ברכת השם, ועל שפיכות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל, ועל הדינים, אף על פי שכולן הן קבלה בידינו ממה שרבינו, והדעת נוטה להן, מכלל דברי תורה יראה שעל אלו נצטווה, הוסיף לנח אבר מן החי שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, נמצאו שבע מצות ... ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפלה אחרת לפנות היום ... שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו. והשיג עליו הראב"ד שהיה ראוי לומר והוא התפלל שחרית והפריש מעשר (ויצחק הוסיף תפלה אחרת) עכ"ל. ר"ל שאברהם אבינו ע"ה הוא זה שתיקן מעשר כדכתיב "ויתן לו מעשר מכל". ועי' בכס"מ ורדב"ז שהביאו מקור דברי הרמב"ם שיצחק תיקן מעשר ממה שאחז"ל (מ"ר פרשת תולדות ופרשת נשא ומדרש משלי) על הפסוק וימצא בשנה ההיא מאה שערים שמדדן כדי לעשרן.

וכתב הרדב"ז שהטעם שלא פירש הרמב"ם כהראב"ד שאברהם התחיל במעשר וכדכתיב ויתן לו מעשר מכל (יד, כ), משום שאין המעשרות נוהגות אלא בגידולי קרקע שלו, ולפיכך תפס בדברי האגדה שאמרו שיצחק הוא שהפריש המעשר.

וכן כתב בשו"ת חת"ס (יו"ד רלב), דהמעשר שהפרישו אברהם אבינו ויעקב אבינו היה מעשר כספים מן הממון, ורק ביצחק היה מצות עשה של מעשר מדאורייתא, וכמו שאחז"ל וימצא מאה שערים אומד זה למעשר היה. ולכך כתב הרמב"ם שיצחק הפריש מעשר ולא אברהם, דרק יצחק קיים מצות מעשר זרע מדאורייתא.

אבל בכס"מ כתב דמה שהפריש אברהם לא היה בתורת מעשר, ואולי ס"ל להרמב"ם שלא אשכחן שאברהם עישר ממונו, ומה שמצינו במלכי צדק לא עשה כן בתורת מעשר אלא לפי שכיבדו מלכי צדק בהוצאת לחם ויין ובירכו, רצה לתת לו מעשר השלל.

מעשר ממציאה אחר יאוש

והנה ראיתי בספר טעמא דקרא שכתב, שהמוצא אבידה לאחר ייאוש בעלים והחזירו לבעליו לפני משורת הדין, חייב לתת מעשר, שכיון שקנה האבידה נתחייב במעשר, ומה שמחזירו לבעליו אינו אלא מתנה בעלמא. והוכיח כן מהא דנתן אברהם אבינו ע"ה מעשר למלכי צדק ואף שהחזיר את כל הרכוש למלך סדום, הרי שאף שהחזיר כיון שקנה את השלל בכיבוש מלחמה היה צריך להפריש ממנו מעשר.

אכן לפי דברי הכס"מ אין כאן ראייה כלל, שהרי התם לא היה מדין מעשר אלא שרצה לכבדו משום שיצא לקראתו עם לחם ויין.

וכן ראיתי שדנו במעשה שהיה באדם שהתעלף וחזר והתעלף ולא הצליחו להחיותו, והתברר שנאבד לו סכום גדול שהיה מיועד לרכישת דירה לאחד מצאצאיו, ולכן בכל פעם שהחיו אותו נזכר וחזר והתעלף, ואירע שלבסוף נמצא הכסף. ודנו שחייב לתת מעשר מסכום זה כיון שכבר התייאש ממנו, ונמצא שהרוויחם עתה מחדש.

אכן לכאורה הדבר תלוי בגדר ייאוש באבידה. דהנה כתבו גדולי האחרונים (קצוה"ח תו, ב, והנתי"מ רסב, ג) דיאוש לא הוי הפקר ממש, אלא הוי כהפקר דרבי יוסי, דהיינו שעד שלא בא לרשות זוכה הוי החפץ של המאבד, ומהאי טעמא אם הוא עצמו מצא אבידה שלו אינו צריך לעשות מעשה קנין מחדש, שכל עוד שלא מצאו אחר הוי עדיין שלו. ולפי"ז נראה שהיכא שהמוצא לא התכוון לזכות בכסף ודאי אין המאבד חייב להפריש עליו מעשר, שהרי אף שהתייאש מ"מ עדיין לא יצא מרשותו. [אכן עיין בספרי המחברים שהאריכו לחלוק על דברי הקצוה"ח והנתיבות].

מעשר על מתנות הנתונות לילדים

והנה אגב שהזכרנו דברי הגאון ר' חיים קניבסקי בענין מעשר כספים אזכיר, שמכבר שאלתי לו במכתב האם אני חייב במעשר על הכסף שילדי הקטנים מקבלים במתנה, שהרי מבואר ברמ"א (חו"מ ער, ב) שאם נתנו מתנה לקטן הסמוך על שלחן אביו הרי היא של אביו. ואף שאני נותן להם להחזיק בהכסף מ"מ אין זה אלא מתנה בעלמא. והשיב לי שאני פטור, משום שהמתנה ניתנה על דעת שהקטנים ישתמשו בכסף.

וחזרתי והקשיתי לו, דאם כוונתו שהכסף ניתן להם על מנת שאין לאביו רשות בו, הרי מבואר דלא כן בסמ"ע (שם, ח), שביאר שהטעם שבבנו גדול לא זכה אביו אפילו סמוך על שולחנו משום דאיכא למימר שהנותן הקפיד שיהיה דווקא לבן, משא"כ בבנו הקטן דמסתמא אינו משומר בידו זולת דעת אביו השומר, נתנו לקטן אדעתא דאביו. ומבואר דלהיפך כל הטעם שזכה בו אביו משום שניתן על דעת אביו. והשיב לי שאה"נ ניתן על דעת אביו, אבל בתנאי הנ"ל שהקטנים ישתמשו בכסף. ולא הבנתי דבריו, ואם כוונתו כמבואר בשו"ת אגור"מ (יו"ד ב, קיב) שאם המתנה ניתנה על מנת שלא יפרישו מעשר פטור ממעשר, אם כן כל מקבל מתנה יהיה פטור מלתת מעשר, וצ"ע.

ויותר נראה שכוונתו לומר שכמו שדנו הפוסקים לומר שאינו חייב להפריש מעשר כספים על חפץ שקיבל במתנה, ה"נ בנ"ד שדעת הנותן שהאבא יקנה מתנה בשביל הקטן, א"כ הוי כאילו נתן חפץ במתנה, והאבא אינו אלא שליח לקנות החפץ, ולכן אינו חייב לעשר כמו שנהוג לגבי קבלת חפץ למתנה.

חיוב דאורייתא או דרבנן או מנהג

והנה הבאנו דברי המדרש והראשונים שהאבות נהגו להפריש מעשר מן הממון. ובאמת מצינו בתוספות דמשמע בדבריהם דמעשר הממון חיובו מדאורייתא, דהנה בתענית (ט, א) איתא רבי יוחנן אשכחיה לינוקא דריש לקיש. אמר ליה אימא לי פסוקיך, אמר ליה עשר תעשר, אמר ליה ומאי עשר תעשר, אמר ליה עשר בשביל שתתעשר, ומייתי שם הא דשרי לנסויי להקב"ה במעשר [ועיין להלן האם הוא גם במעשר כספים]. ובתוספות שם הביאו מהספרי, על הפסוק (דברים יד, כב) עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה, אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין, ת"ל את ... לרבית רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו. ומשמע מתוס' שהחיוב של מעשר כספים הוא מן התורה.

שיטת הב"ח שאינו אלא מנהג

ובאמת בט"ז (יו"ד שלא, לב) כתב, דיש לדמות מעשר שמפרישין מן ריוח הממון, לדין מעשר עני של תבואה ופירות. והביא בשם חמיו הב"ח שכתב דלא כן, אלא שהמעשר על ממון שאנחנו מפרישין אין בו חיוב לא מן התורה ולא מדרבנן, ותמה עליו הט"ז, שהרי בריש סי' רמ"ט בטור ובב"י מבואר שחיוב גמור הוא.

אכן כדברי הב"ח כן מבואר בשו"ת מהר"מ רוטנבורג (דפוס פראג סימן עד, הובא בשו"ת תשובה מאהבה א, פז) וז"ל מעות מעשר יראה אחרי שהחזיקו לתתם לעניים אין לשנותן למצוה אחרת, דנראה כגזול עניים, דאעפ"י שאינו מן התורה אלא מנהג, הא קיימ"ל דברים המותרים ואחרים נוהגין בהן איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם... ולא דמי להא דריש פ"ק דערכין ישראל שהתנדב נר ומנורה לבהכ"נ מותר לשנותה למצוה אחרת, דשאני התם דאידי ואידי מצוה לגבוה, אבל מעות מעשר כספים כבר זכו בה עניים ע"י מנהג, שכך נהגו כל הגולה ואין לשנות למצוה אחרת עכ"ל. חש לציין שאע"פ שכתב מהר"ם שאינו אלא מנהג, אבל אינו מקל בזה כלל, אלא כתב שכבר זכו העניים.

והנה הט"ז הקשה על הב"ח מריש סי' רמ"ט, וכוונתו למה דאיתא בשו"ע ובטור והוא מדברי הרמב"ם (מתנות עניים ז, ה) וז"ל, שיעור נתינתה אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים, ואם אין ידו משגת כל כך, יתן עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה מדה בינונית, פחות מכאן עין רעה.

אך כבר כתב בשו"ת שבות יעקב (ב, פה) שאין ראיה משם, ואדרבה משם ראיה לדברי הב"ח, שהרי כתב השו"ע (סעי' ב) והוא ג"כ מדברי הרמב"ם, "לעולם לא ימנע אדם עצמו פחות משלישית השקל לשנה, ואם נתן פחות מזה לא קיים מצות צדקה". הרי להדיא שמדינא החיוב הוא רק לתת שלישית שקל בשנה. ועוד הוכיח מהא דקאמר דאם נותן פחות מאחד בעשרה עין רעה, ולא קאמר דאינו יוצא חיוב המעשר ועברייך מקרי שעבר על מצות מעשר, אלא ודאי דמצד המעשר אין כאן חיוב, אלא דמקרי עין רעה שאינו מקיים מצות צדקה בהרווחה, ולא שהוא חיוב מדינא. ועוד כתב דמלשון הטור והרמב"ם משמע דדוקא היכי דקיימא עניים לפנינו ומבקשים צרכם מחויב ליתן או חומש או מעשר, אבל היכי דלא קיימי עניים א"צ ליתן רק שלישית השקל, ואי משום תורת מעשר, הלא סוף סוף צריך להפריש כמו מעשר תבואה כשנגמר מלאכתו.

עוד הוכיח השבו"י, דאי מתורת מעשר קאמר, איך קאמר חומש מצוה מן המובחר, הלא אמרינן המרבה במעשרות מעשרותיו מקולקלין (מנחות נד, ב). ואף על גב דאפשר לחלק בין מעשר עני לשאר מעשר, מ"מ הש"ס והפוסקים סתמא נקטו, משמע דאין חילוק.

[אכן בהערתו זו האחרונה יש לתמוה דדוקא גבי טבל שייך למימר שמעשרותיו מקולקלים משום הטבל המעורב בהם שלא תוקן (וכמבואר ברש"י שם), וזה אינו שייך גבי מעשר ממון].

קושיא מתוס' למס' תענית

והביא שם בשבות יעקב דלכאורה יש לסתור דברי הב"ח כמ"ש גיסו הגאון הגדול מהר"ד אופנהיים נר"ו (בתשובת חות יאיר סימן רכ"ד) מכח דברי התוספות בתענית (הנ"ל), דמשמע שיש למעשר כספים סמך ורמז מן התורה. אבל עיי"ש שאפשר שאין כוונת הספרי אלא לאסמכתא בעלמא, ולא חש לה הב"ח כיון שאינו מפורש בש"ס. וכתב שכן משמעות גדולי פוסקים הראשונים שהשמיטו דין מעשר עני בזמן הזה לענין כספים, ומשמע דליכא חיוב מדרבנן מדינא כלל. ותדע שהוא כן, דהרי

מעשר עני בתבואה אינו מחויב ליתן רק בשנה שלישית וששית, וכי כספים יהא חמיר ליתן תמיד ממה שחנן לו ה', הלא כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, אלא ודאי שאין כאן חיוב מדינא אפילו מדרבנן, ולכן לא נהגו כן בכל המקומות.

וכן הוכיח מהר"ד אופנהיים ממדרש תנחומא ומהילקוט (פ' ראה), שמעשר כספים ופרקמטיא הוא רק רמז מדאורייתא, וז"ל עשר תעשר א"ר אבא רמז לפרקמטוטין ולמפרשי ימים, שיהיו מוציאים אחד מעשרה לעמלי תורה עכ"ל.

אכן מה שנקט כדבר פשוט שהיכא דאיתא "רמז" אינו אלא מדרבנן, יעוין בהשגות הרמב"ן לספר המצוות (שורש ג) שמביא כמה וכמה מקומות בחז"ל שלשון רמז הוא מן התורה. וז"ל אמרו (סנהדרין פג, ב) רמז לטבול יום שאם עבד חלל מניין ת"ל קדושים יהיו לאלהיהם ולא יחללו ... והוציאו תלמוד כל זה במלת רמז כי הייתורים רמזים הם לא יתבוננו אלא מדרך הקבלה, וכן זה הגונב את הקסוה חיובו מיתה בידי שמים רמזו במלת כבלע את הקדש (כמבואר בסנהדרין פא, ב) ... וכן אמרו רמז לעדים זוממין שלוקין מן התורה מנין והוא מדרש גמור ודינו מדאורייתא (וכמבואר במכות ב, ב) ... ובגמר עבודה זרה (לו ב) אמרו ייחוד דבת ישראל דאורייתא הוא דא"ר יוחנן רמז לייחוד מן התורה מנין ת"ל כי יסיתך אחיך בן אמך וכו', ובספרי (ויקרא סי' קטז) שנו רבי נתן אומר מכאן רמז לשיר מן התורה אלא שנתפרש ע"י עזרא. וכן בהרבה מקומות (עיי"ש שציינו לשבת קג, ב; יומא עח, א; יבמות נד, ב; נדרים לט, א; סנהדרין מו, ב; זבחים קלו, ב; חולין מב, א).

[ב]

שיעור בצדקה או גדר של מעשר עני

יש לחקור בדין מעשר כספים, האם הוא סתם שיעור במצות צדקה, או שהוא בגדר מעשר וכדין מעשר עני, ועיקרי השיטות בחקירה זו כבר הבאנו לעיל במקור דין מעשר. והאחרונים תלו כמה נ"מ בנידון זה. א' אם יכול לנכות את ההוצאות שלא יפריש מהם המעשר. ב' אם יכול לנסות את הקב"ה בדבר זה כשם שנאמר במעשר. ג' האם רשאי להשתמש בכסף קודם שהפריש ממנו מעשר או דהוי כ'טבל'. ד' האם מעשר כספים הוא כגדר מעשר עני ויש לתתו לעני דווקא, או שרשאי לעשר ממנו ולתת לשאר מצוות ג"כ.

האם אפשר לנכות הוצאות

ותחילה יש לדון האם יכול לנכות מה שהוציא כדי להרוויח. דאם נאמר שהוא גדר מעשר עני, א"כ כשם שהזורע והצמיח לו חייב לעשר כל היוצא לו מן השדה ואינו מנכה כלום, כן הוא במעשר כספים, אבל אם הוא שיעור בצדקה, שמא י"ל שאינו חייב לתת אלא מן הרווחים.

ועי' בשו"ת חוות יאיר (סימן רכד) בשם הרב דוד אופנהיים שדן בזה, אך הסיק שכיון ואינו חייב אלא מדרבנן, רבנן בדרבנן לא גזרו, [משום דזה שאינו מנכה ג"כ אינו אלא מדרבנן, עי"ש שדן בזה באריכות]. ואע"פ שהתוס' הביאו בזה דרשת הספרי, אינו אלא אסמכתא בעלמא, וכדהבאנו לעיל.

ועיין שם שהחוי"י עצמו הסכים לדברי הרד"א, וכתב דאיך יעלה על הדעת שלא ינכה ההוצאות, דא"כ אם ימצאו מבני ישראל יורדי הים באניות לאיים הרחוקים, נוסעים להביא זהב מאופיר, וחילה ואבנים טובות מארצות המזרחיים, ופריטי ייהאן להביא קרנות שן והובנים קופים ותוכיים, ויוציאו הוצאות לאלפים ורבבות, אם יעשרו דמי מכירתם היתר על דמי קנייתן ולא ינכו ההוצאות לא ירוויחו מאומה. אלא ע"כ שאין לדמות מעשר כספים במשא ומתן למעשר דגן ותבואות הארץ, דשם גזירת

הכתוב הוא מפני שכל ענין גידול תבואה טבע נסיי הוא אפילו בדבר שאין זרעו כלה כ"ש בדבר שזרעו כלה שבו עיקר חיוב מדאורייתא, דאחר שהזרע נרקב ה"ל מה שגדל כיש מאין, ולכן אפילו הוציא כמה הוצאות ולא הכניס אפילו כדי נפילה חייב לעשר, משא"כ משא ומתן, הוא מנהג העולם ודרך אנשים, ואין כאן מבוא לענין נס, רק מראשית הבריאה חלק הקדוש ברוך הוא הטובות ודברים שהם לצורך אדם במדינות מחולקים, לכן הם צריכים אלו לאלו, ומספיקין אלו לאלו וזה הוא שורש ומקור כל משא ומתן, ועולם כמנהגו נוהג ומוציאין קרן הרבה והרוויח מעט.

וכתב, שלענין מעשר כספים הרי הוא כשותף עם הקדוש ברוך הוא, והרי שותף הבא לעשות חשבון מנכה המתעסק כל ההיזק וההוצאה שאירע בעסק ההוא באיזה אופן שהיה, ואפילו גניבה ואבידה וגזילה בדלא פשע, וכמבואר בגמרא ובטור וש"ע (חו"מ רכז, ח). והסיק שמי שנהג ורוצה לצאת ידי שמים, יהיה לו פנקס מיוחד למעשרו, ויקבע לעצמו יום מיוחד בכל ג' חדשים או חצי שנה שיעשה חשבון, ומשם והלאה לא יחשב למפרע כי הוא שותפות חדש, והנכון לקבוע בער"ה, כי בר"ה נגזר הכל וקצובים מזונותיו.

ניכוי הוצאת ביתו

יש עוד נידון האם יכול להוריד מהחשבון מה שצריך לפרנסת ביתו, הברכי יוסף (יו"ד רמט, ה) הביא בשם הכנה"ג, שבכל חצי שנה יעשה חשבון ויראה מה שהרויח יותר על כל מה שפזר בדברים הצריכים לבית ויקח המעשר. ותמה עליו, שהרי מבואר בכמה מקומות בחז"ל דמדמינן מעשר כספים לזרע הארץ, דהירושלמי והספרי והתנחומא אסמכוהו אקראי דמעשר מתבואה, וכמו שהדין גבי מעשר תבואה שצריך להפריש מכל אשר תוציא הארץ אפילו צריך לפרנסתו, ה"ה במעשר כספים יוציא מכל אשר ירויח אף דצריך להוציא ממנו צרכי מזונות ופרנסה.

ועוד הקשה שבתחילת התשובה כתב הכנה"ג וז"ל "לפי שיש אנשים שמפרישין מעשר מממונם ולא כראוי, כי מתחילה אין מפרישין מהקרן עד שירוויחו, ומה שירוויחו אין מפרישין מהריוח רק מה שירוויחו יתר על הוצאתם מאכילה ושתיה וכסות ושאר דברים הצריכים לפזור, ומהמותר יפרישו, לזה אני אומר כי אינן יוצאים בזה ידי חובתם וכו', עכ"ל. ונראה מוכח מדברים אלו כי הוא ז"ל מתרעם על הנך אינשי שאינם מפרישין כראוי, ושתים רעות עשו, אחת שאינם מפרישין מן הקרן, וזאת שנית שאינם מפרישין אלא על מה שירוויחו יתר על הוצאתם וכו', ומכלל שצריכים להפריש מכל הריוח ואף למה שצריכים להוצאתם.

ולכן מסיק החיד"א דמ"ש הכנה"ג "ויראה מה שהרויח יותר על כל מה שפזר וכו' ויקח מעשר כמו שאמרנו" אין כוונתו שלא יוציא מאשר פיזר, אלא כוונתו שיפריש גם בעד הריוח שממנו הוציא ההוצאות.

אמנם ראיתי בשו"ת ציץ אליעזר (ח"י סימן ו) שפסק דמאחר דכפי שביארתי בספרי שו"ת צ"א ח"ט סי' א' דעת רוב הפוסקים היא, דמעשר כספים אינו אלא מדרבנן, והרבה סוברים עוד דאינו אלא ממנהגא, לכן מי שרוצה לקבל עליו להפריש מעשר כספים בודאי יכול, אבל להתנהג כפי הדעה להפריש המעשר מן הריוח לאחר ההוצאה לצרכי ביתו ככל מה שנצרך ומבלי שיהא לו צורך לצמצם ולקמץ ויצא בזה שפיר ידי מצות מעשר כספים. אך אם כבר נהג כמה פעמים לתת מהריוח ולכלול בזה גם חשבון ההוצאות לצרכי ביתו, וכעת כאשר נודע לו שיש מקילים רוצה לחזור בו ולהתנהג כדעת המקילים. בכל כגון דא יש מקום לומר דצריך התרה על כך.

האם יכול לנכות שכר פעולתו

בש"ת חוות יאיר (שם) דן במשפט שבא לפניו שטען שותף אחד תיגר על חשבוננו של חברו, שמביא לחשבון הוצאות שכר הפועלים הנושאים הסחורה מן הספינה לעיר וחישב גם לעצמו שכר פועל על טרחתו, והסיק שם שאינו יכול לקבל שכר. ובש"ת שאילת יעבץ (א, ו) הביא דבריו, וכתב לחלוק, שאם השותף גלי דעתיה בזה שינכה שכרו ודאי יוכל לנכות את שכר פעולתו. ולפי"ז כתב היעב"ץ שה"ה לענין מעשר כספים שמי שיש לו עסק יכול לגלות דעתו שמנכה שכר העולה לפעולתו ולא יצטרך לתת מעשר על הכסף ההוא.

ודבריו אלו תמוהים טובא, שאפילו אם נימא שיכול לנכות את השעות הרי בלאו הכי יש לו לתת עליהם מעשר, דאף הפועל עצמו נותן מעשר על הכסף שהשתכר, ואם כן אף הוא שקיבל רווח תמורת עבודתו, ודאי יש לו לעשר מזה.

איסור לנסות לקב"ה

יש לדון עוד בחקירה זו האם מעשר כספים הוא שיעור במצות צדקה, או בגדרי מעשר וכדין מעשר עני, לענין הא שכתב הרמ"א (יו"ד רמז, ד) דאסור לנסות הקדוש ברוך הוא כי אם בדבר זה, שנאמר ובחנוני נא בזאת וגו', והביא מב"י דדווקא בנתינת מעשר מותר לנסות את הקדוש ברוך הוא, ולא בשאר צדקה.

ועי' בתשובה אחרת להיעב"ץ (א, ג) שדן בחקירה זו, וכתב דאין חיוב מעשר כספים מן התורה מדין מעשר, שהרי ההפקר פטור ממעשר של תורה וא"צ לעשר פירות ותבואה הגדלים בה ואף על גב דלא טרח בהו כלל, ק"ו למציאה דמטלטלין ועל אחת כמה וכמה בריוח של כספים ועיסקא דטרח בהו טובא, שאין בהן חובת מעשר דבר תורה כל עיקר.

והסיק דמ"מ שאין למעשר כספים דין מעשר שהנזהר בו ודאי מתעשר, ואף על גב שבודאי רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד ועושר, מכל מקום אין לו את הסגולה הפרטית הנזכרת במעשר הארץ, דכתיב הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ובחנוני נא בזאת וכו', ולכן חולק על הרמ"א שכתב דמעשר דצדקה מותר לנסות לקב"ה וקאי אף במעשר כספים דנהוג עלמא האידנא.

האם הכסף לפני שעישר הוי כטבל

יש להסתפק עוד דאם גדר מעשר כספים הוא כגדר מעשר עני דתבואה, יש לדון האם יש איסור להשתמש בממון לפני שהפריש ממנו מעשר כספים, וכאיסור טבל קודם שהפריש תרומות ומעשרות. אך אם חיוב מעשר הוא שיעור במצות צדקה בוודאי לא שייך לומר דיהיה אסור קודם מעשר.

ועי' בש"ת מהרי"ל החדשות (סימן קח) דמבואר מדבריו דהוי "טבל דרבנן", שנשאל האם יש להשכיר מלמדים או לקנות ספרים ממעשר כסף דיתמי, והשיב דיש לעשות כן, דהרי תניא בפרק הנזקין (גיטין נב, א) דאפוטרופסים מעשרים ותורמים לאכול, דלא ספינן איסורא ליתמי ואפילו איסורא דרבנן, וכפינן להו בדבר שיש לה קיצבה, ואם כן הוא הדין במעשר ממונם. וכתב דלא דמי לזמן התלמוד דקאי אתבואה שיש שיעור למה שאוכלין מהן, והשאר ימכר טבל או יונח עד כי גדלי, "דבזמן הזה אוכלים היתומים מן הכל, ואם כן אפילו טבל דרבנן אין להאכיל".

וכן מבואר להדיא בדבריו בתשובה שאח"כ (שם סימן קט) שדן באשה שהפרישה מעשר מממון בעלה, וכתב שאם נושאת ונותנת בתוך הבית ודאי יכולה להפריש, ועוד שהרי הסכים בעלה לדעתה. וכתב דאפילו אם נאמר שלא הסכים בעלה למעשר זה, ו"היה לו לב כנבל הכרמלי, והיא עשתה

כאביגיל, תבא עליה ברכה **שלא להאכילו דבר שאינו מעושר** הרי להדיא שמדמה המהרי"ל כסף לפני הפרשת מעשר, לאוכל שאינו מעושר.

ומדברי המהרי"ל בזה דיש בזה מעין איסור טבל, ומבואר דהוא בגדרי מעשה עני, הוא לשיטתו בזה, שכתב שאסור לתת מעות מעשר לקיום מצוות אחרות, וכפי שנביא בסמוך.

גביית צדקה מהשוטה

וראיתי מבארים שלדברי המהרי"ל שלפני שהפריש מעשר כספים הוי "טבל", תתיישב קושיה על הרמב"ם, דהנה כתב הרמב"ם (נחלות יא, יא) מי שנשתטה או שנתחרש בית דין פוסקין עליו צדקה אם היה ראוי. ובמחנה אפרים (צדקה, א) הקשה עליו הרי השוטה פטור מן המצוות, וא"כ איך נחתינן לנכסיו בשביל מצות צדקה.

אך להנ"ל דכשם שחייב להפריש תרומות ומעשרות לקטן ושוטה אע"פ שאינם מחויבים במצוות, משום שאסור לספות להם איסור בידיים, ה"נ במעשר כספים כיון שיש איסור ליהנות מן המעות קודם שהפריש מעשר, לכן נחתינן לנכסי שוטה לצדקה כדברי הרמב"ם.

השתמשות במעות מעשר למצוות

ובחקירה זו שחקרנו האם מעשר כספים הוא בגדר מעשר או שהוא שיעור במצות צדקה, תלה החת"ס (יו"ד סימן רלב) את הנידון האם מותר לתת ממון המעשר למצוות אחרות, או רק לצדקה לעניים.

דהנה בשו"ע (יו"ד רמט, א) הביא הרמ"א דברי מהרי"ל (הל' ראש השנה) שאין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה, כגון נרות לבית הכנסת או שאר דבר מצוה, אלא רק יתנו לעניים.

וכתב החת"ס דס"ל למהרי"ל דחיוב הפרשת מעשר כספים הוא ממש דאורייתא ולעניים, ואין לבעלים בו אלא טובת הנאה לתת לאיזה עני שירצה, ולכן אין לעשות מצוות אחרות במעות מעשר. ודברי המהרי"ל בזה הם לשיטתו שהבאנו דבריו לעיל דשייך במעשר מעין טבל, כיון שגדרו כמעשר עני. אכן מה שכתב החת"ס דס"ל למהרי"ל דהוא דאורייתא, מבואר בדברי מהרי"ל שהבאנו גבי יתומים דלא כן, דכתב שהוא "טבל דרבנן". שו"מ בשו"ת מהרי"ל (סימן נד) שמבואר ג"כ שמעשר כספים אינו אלא מדרבנן, וז"ל וכ"ת הא עדיין לא בא לעולם והיאך נתפס שם מעשר על אלו מעות, הא ודאי בתרומות ומעשרות דאורייתא אין להפריש כלל בכה"ג אפילו מן התלוש על המחובר, אבל זה על זה אין לחוש למעשר כספים. הגע עצמך אין מעשרים שלא מן המוקף או ממין על שאין מינו החדש פירות שנה זו על שעברה וכמה חומרות דנהיגי במעשר דאורייתא. ומהאי טעמא במעשר כספים דרבנן התיר הגדול מהר"י אופנהיים בתשובה להאכיל לאביו ולאמו, דבדאורייתא תבא לו מאירה. והמרבה מעשרותיו מקולקלים ומאכיל הלוי או העני טבל, והכא במעשר דידן משובח ותבא לו ברכה עד בלי די, וכן המקדימו. ונדמהו להא דתרומת הלשכה דתורמין על העתיד לגבות.

להקדים מעשר

דרך אגב בדברי מהרי"ל מבואר שמותר להקדים מעשר, ועי' שו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק יו"ד סימן עג) שפסק רמ"א (יו"ד רנו, ה) מי שמפריש מעשרותיו והלוה לעני משלו מפריש מעשר שלו ומחשב ע"ז שהלוה לעני ומעכב לעצמו מה שהפריש. והנה כל זה במלוה לעני שנתן מתחלה בתורת הלואה, אבל בנותן לעני סתם דרך צדקה ובמתנה אין לו על מה לחשוב ומה שנתן נתן וא"א לו לעכב לעצמו המעשר המגיע מהריוח שאח"כ. **אמנם הואיל וכבר נהגו צ"ל כיון שגם במלוה לעני אינו הלואה**

גמורה שהרי אין העני צריך לפרוע משלו אף אם העשיר ששוב אין מפריש עליו מ"מ העני ההוא שהעשיר עתה פטור מלשלם. וע"ש בש"ך (ס"ק י"ב) א"כ אין ההלואה חל על גוף העני ולכך אפילו נותן לו סתם ע"פ מנהגא שמלוה זה למעשר שלו סתמא כפירושו שמלוה להעני וא"צ להודיע להעני ולכך יוכל לנכות אח"כ ממעשר שלו על סמך שמזכה לאותו עני שכבר נתן לו. ואף שאינו מזכה בפירוש סמכו בזה על הרמ"א שמשמע מדבריו שעשו בזה שאינו זוכה כזוכה.

שיטת החולקים דיכול לתת מעות מעשר לכל מצוה

אכן הש"ך (שם, ג) הביא שמהרש"ל והדרישה כתבו בשם תשובת מהר"מ דכל מצוה שתבוא לידו כגון להיות בעל ברית או להכניס חתן וכלה לחופה, וכן לקנות ספרים ללמוד בהם ולהשאילן לאחרים ללמוד בהם, אם לא היה יכולת בידו, ולא היה עושה אותה מצוה, יכול לקנות מן המעשר.

ועיי"ש בש"ך שרצה להוכיח כן משו"ת מהר"מ מרוטנבורג (דפוס פראג סימן עה) שמותר לפזר מעשרותיו לבניו הגדולים שאינו חייב לטפל בהם, דאפילו לאביו מותר לתת אם הוא עני משום כבוד אביו, וכ"ש לבניו דמותר במקום שאין בעיר תקנה לתת לכיס של צדקה, עכ"ל. וכתב הש"ך שמשמע מדברי מהר"ם דמותר לתת להם אפילו יש בידם להתפרנס ממקום אחר, דאם אין בידם להתפרנס ממקום אחר הרי הוי צדקה (כמבואר בסימן רנא, ג).

ובמה שהביא הש"ך להוכיח משו"ת מהר"ם צ"ע, שהרי הבאנו לעיל לשון שו"ת מהר"ם (סי' עד) שמעות מעשר כבר החזיקו כל הגולה לתיתם לעניים ואין לשנותם למצוה אחרת. וא"כ איך הבין הש"ך בדעתו שיכול לפזרם לכל מצוה, ומה שהוכיח הש"ך מהא דמותר לתת לבניו, הלא זה מדין צדקה, וכמבואר בלשונו שהביא הש"ך "דאפילו לאביו מותר לתת אם הוא עני משום כבוד אביו, וכ"ש לבניו".

ובעיקר שיטת החולקים שהביא הש"ך ביאר החת"ס (שם), דסבירי להו דמעשר כספים אינו דומה למעשר גורן שהוא דאורייתא ממש וטובל התבואה, דהרי דרשינן בספרי (הבאנו כן לעיל בשם התנחומא והילקוט פר' ראה) עשר תעשר שיהיו מוציאים אחד מעשרה לעמלי תורה, ואם כן לאו דוקא לעמלי תורה אלא לכל דבר מצווה יכול לתת לפי נדרו.

שיטת הבאר הגולה בדעת הרמ"א

בבאר הגולה (שם) כתב בדעת הרמ"א, שדווקא מצוה שחייב בלא"ה אין לו לקחת ממעות מעשר, אבל מצוה שאינו מחוייב בה מותר ליקח ממעות מעשר.

ובחת"ס (שם ובסי' רלב) כתב שנראה שיצא כן להבאר הגולה מדברי הדרכי משה, דהנה בדרכי משה הביא דברי המהרי"ל הנ"ל, וסיים שכן משמע בביצה פרק שני (כ, א). וביאר ראיית הדרכי משה, דשם בביצה איתא האומר הריני נזיר ואגלח ממעות מעשר שני, הוי נזיר ואינו מגלח ממעות מע"ש, דדבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין, ונקט הבאר הגולה שזהו כוונת רמ"א ומהרי"ל דדוקא מצוה שמחוייב בה בלא"ה אינה באה מן החולין. אבל במחילת כבוד תורתו נראה שא"א לומר כדבריו, משום דבמהרי"ל (הל' ר"ה ובתשובה סי' נ"ו) כתב להדיא שטעמו משום שהמעשר שייך לעניים, ואינו יכול לקחת נרות לבית הכנסת ממעות עניים, הרי שהטעם משום שגוזל עניים א"כ אפילו אם אינו חייב בהאי מצוה, מ"מ אינו יכול לקחת מהמעשר.

לקנות עליה ממעות מעשר

בשו"ת משנה הלכות (ח"ד סי' קכב) דן האם אפשר לנכות מכספי מעשר קניית עליה לתורה, וכתב שאם בשעת הנדר היה דעתו שנודר ע"מ לשלם ממעות מעשר בהא נראה דיכול לשלם, ואפילו לכתחילה עושה כן. וראיה מדברי הט"ז שכתב לענין לקנות מצות בביהכ"נ במעות מעשר דאם בשעת קנייתו היה בדעתו על זה שרי דהא המעות לצדקה אזיל, ואף שהוא נהנה במה שמכבד לקרות אחרים לס"ת אין זה איסור שהרי בכל מעשר יש טובת הנאה לבעלים, משא"כ אם בשעת קניית המצות לא נתכוין ליתן ממעשר ואח"כ רוצה לפרוע ממעשר הו"ל כפרוע חובו ממעשר עכ"ל, והרי מפורש דאם מתחלה כיון לשלם במעות מעשר מותר, ואף שהש"ך בשם הפוסקים ומהר"ם שהבאתי לעיל כנראה דחולקים על הט"ז וס"ל דדוקא באינו יכול לקנות באופן אחר אז יכול לקנות מצוה במעות מעשר אבל היכא שיכול לקנות באופן אחר אסור לקנות מצוה במעות מעשר, והט"ז כנראה ס"ל דלעולם יכול לקנות בין יש לו ובין אין לו.

בהתחלה חשבתי שאין להביא ראיה מהט"ז כלל דשם אינו מקבל אלא הזכות לתת למי שהוא אחר, ע"ז כתב שגם במעשר יש לו טובת הנאה, משא"כ כאן ש"מקבל" משהוא בשביל הכסף וזה העליה הרצויה, א"כ מהכ"ת שיכול לנקות. ואע"פ שהכסף הולך לצדקה, האם נאמר שמוסד שיש להם מכירה של מוצרים שאנשים התנדבו, וקונה דבר שהיה קונה בכל מקרה, שיכול לנכות מכספי מעשר. אבל ראיתי בספר אהבת חסד (ח"ב פרק יט) אחרי שדן בדברי הפוסקים האם יכול לקנות "מצוות" בכספי מעשר כתב וז"ל ולקנות עליות ממעות מעשר אם המעות מתחלק לעניים ג"כ אין להחמיר לכו"ע. וכבר הורה זקן.

קניית אתרוג

בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' פב) הביא דברי ספר לקט יושר (יו"ד ע' עו), וז"ל כשהתחיל ליתן מעשר צריך להתנות שיתן המעשר לכל דבר מצוה, אבל מ"מ אינו רשאי לקנות ממנו לא טלית ולא תפילין ולא אתרוג, אע"ג דאם ירצה הוא יוצא באתרוג של קהל, משום שהם דברים של ירושה, אבל מותר לקנות הידור ונרות לביהכ"נ אפילו נר של יוה"כ עכ"ל, יוצא שאם התנה בתחילת התנהגותו ליתן מעשר, שיתן המעשר לכל דבר מצוה, יכול ליתן אף למצוה שאינו לעניים כמ"ש הידור אתרוג ונרות לביהכ"נ, אבל מ"מ לא יכול לקנות דברים שהוא מחויב בהם.

ועי"ש בסוף התשובה שמסיק דבלא תנאי בהתחלת התנהגותו להפריש מעשר, שיתן אף לדבר מצוה, בודאי לא יכול לקנות אתרוג ממעות מעשר, אלא אף אם עשה תנאי, לפי המבואר בלקט יושר, אין רשאי לקנות ממעות מעשר, ומה שחילק בין שיווי כשרות האתרוג, ובין מה שנותן בעד ההידור צ"ע כנ"ל, אך אם אין ביכולתו לקנות רק ממעות מעשר, י"ל עפ"י הנ"ל, שיפריש כעת לכתחילה על תנאי זה, וליתר שאל על התנהגותו עד כעת, ושוב יקבל עליו בתנאי זה, אבל קשה לומר דאי אפשר בענין אחר, דהרי יכול לצאת בשל קהל, או מחבירו שיתן לו במתנה ע"מ להחזיר.

קניית מקומות בביהכ"נ ממעות מעשר.

בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' פג) נשאל באלו שבונים ביהמ"ד ורוצים למכור מקומות שמהמעות יוכלו לבנות הביהמ"ד, אם מותר לקנות ממעות מעשר. והשואל הביא מדברי השו"ע (יו"ד סי' רמ"ט) מש"כ ברמ"א שם (סעי' א') ובט"ז ובאר הגולה שם, ומה דאיתא שם (סעי' ט"ז) דביהכ"נ עדיפא ממצות צדקה, והיא ממהרי"ק (שורש קכ"ח), ולכן דעתו דרשאי עכת"ד.

וכתב המנח"י אם עד עתה היה נוהג ליתן ממעות מעשר לעניים דוקא ולא לצורך מצוה, אף ביהכ"נ בכלל, אף דעדיף מצדקה כנ"ל, היינו בסתם צדקה שבא לשאל שאין בידו ליתן צדקה לעניים וגם

לצורך ביהכ"נ, אמרינן ליה דטוב יותר ליתן לביהכ"נ. אבל במעשר כספים שכבר נהג ליתן לעניים דוקא, נראה מדברי הרמ"א ופוסקים שם דלא יצא י"ח בנתינתו לצורך מצוה, ואפילו לביהכ"נ. עי"ש שמביא שו"ת מהרי"א אסאד (ח"א סי' של"ה), וז"ל וע"ד במי שנוהג מעשר כספים ופרע מהמעות מעשר שלו כל צרכי הקהלה וכו', וגם קנה מהם במעות מעשר מקומות ישיבה בביהכ"נ החדשה עפ"י גרעון כספו ממעות מעשר וכו', הנה פשיטא מילתא דלא יצא י"ח נדרו לקיים מצות מעשר כספים בתשלומים הנ"ל כי עיקרו לעניים וכו'. והט"ז שם שמיקל אם בשעת קניית המצוה הי' דעתו ע"ז, מיירי היכא דהמעות לצדקה אזיל.

אמנם אם בשעת שהתחיל להנהיג להפריש מעשר, התנה שיכול לעשות מצוה לכו"ע שרי, כמ"ש החת"ס (חיו"ד סי' רל"א) הובא בפתחו תשובה שם (סי' רמ"ט סק"ב). ולכן פסק המנח"י שאם קשה לו לשלם בעד המקומות מכיסו, יכול לשאל על נדרו ומנהגו עד כעת, ויתנה שלעתיד יוכל ליתן אף לדבר מצוה כמו בנין ביהכ"נ וכיב"ז.

גם כאן מסברא נראה שאין לדמות לכל הדיון בפוסקים האם מותר לקנות מצוות בכסף מעשר, שכאן הרי מקבל דבר שיש בו שווי, א"כ הוי רכישת נכס ולא צדקה. אבל יתכן שלא גרע ממש"כ החפץ חיים שמותר לקנות עליה לתורה.

כרטיס הגרלה

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן עו) דן בהגרלה דנעשית ממוסד צדקה אם רשאים לקנות כרטיסי הגרלה מכספי מעשר. והשיב דתלוי איזה מין הגרלה הוא, אם יש לזה שיוי ממון או אין להם שום שיוי, היינו דהגרלה שיש לה קצבה להכרטיסים כגון שלהרויח אלף דולאר עושין למשל רק חמשה אלפים כרטיסים שנמצא שהוא ספק ידוע דאחד מחמשת אלפים ירויח ושייך לשום כמה שוה ספק זה דאחד מחמשת אלפים ירויח סך אלף דאלאר.

ואיכא הגרלה דאין לה קצבה כגון שמוסד הצדקה מוכרת כרטיסים בלא מספר ומוכרים כפי שיוכלו למכור משך זמן גדול, שאפשר שיהיו אף עשרת אלפים וגם כמה עשרות אלפים לא שייך לשום שיוי ספק כזה שא"כ אין לספק כזה שום שיוי. ולכן אם הוא הגרלה דישי לה שיוי והשיוי שהעמידו הגבאים אינו גדול ביותר שייך שיקנו אף אינשי שאין בכוונתם לצדקה צריך שיקנה ממעות שלו, ואם הוא הגרלה דאין לה שיווי הרי כל מי שלוקח הוא לנתינת צדקה ויכול ליקח זה ממעות מעשר. ואם נזדמן לאחד שגורלו הרויח מעצם הדין הוא שלו דהא כיון שאין להספק ענין שיוי הוא בהכרח מה שעושין כן הוא למתנה לאחד מהנותנין משום הזריזות לקנות כרטיסי הגרלה לצדקה שע"ז הדרך שמוכרין הרבה יותר ונתקבץ לצדקה הרבה יותר מכפי שמבקשין שיתנו צדקה ואיכא רוחא לצדקה עי"ז שלכן הרשות ביד הגבאים ליתן מתנה זו, אבל מ"מ מן הראוי שבאם גורלו הרויח יחזיר למעשר הדמים ששילם בעד כרטיס הגורל, וגם המעשר שצריך ליתן מריוח זה לצדקה דלא גרע משאר ריוח ויתן זה למוסד זה.